

Юлія ТОМЧАКОВСЬКА, канд. філол. наук, доц.
Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса
ORCID.ID: 0000-0003-0117-2704

СТРУКТУРА ГІПЕРКОНЦЕПТУ *OCCULTISM* (на матеріалі англомовних словників)

Стаття присвячена аналізу структури англомовного гіперконцепту *OCCULTISM* на матеріалі тлумачних і етимологічних словників. У цьому дослідженні зроблено спробу врахувати різні підходи до структурування концепту, зокрема, лінгвокультурного концепту. У роботі використано такі методи дослідження: етимологічний аналіз, дефініційний аналіз та концептуальний аналіз. Структура англомовного гіперконцепту *OCCULTISM* містить три складових концепти: *ALCHEMY*, *MAGIC*, *ASTROLOGY*. У роботі проаналізовано їх мотиваційні та поняттєві ознаки. Ми вважаємо, що мотиваційні і поняттєві ознаки є первинними або базовими, інші ознаки є вторинними і можуть варіюватися в своїй кількості і способах номінації. Проведений дефініційний та концептуальний аналізи показали, що поняттєвими ознаками концепту *ALCHEMY* є *unscientific, search, transformation, eternal life, universal medicine, mysticism*. Мотиваційні ознаки концепту *ALCHEMY* визначаються етимологією англійської лексеми *alchemy* та вербалізуються наступним чином: *occult, search, unscientific*. Поняттєвими ознаками концепту *MAGIC* є *power, supernatural, extraordinary, use of means, influencing or predicting events, hidden, controlling, spiritual, superhuman*. Мотиваційні ознаки концепту *MAGIC* визначаються етимологією англійської лексеми *magic* та вербалізуються так: *to be able, have power*. На основі проведеного дефініційного аналізу робимо висновок про те, що в зазначених дефініціях цих лексем містяться такі сигніфікативні компоненти: (1) СУБ'ЄКТ (ФЕНОМЕН), (2) ВЛАСТИВІСТЬ СУБ'ЄКТА (ФЕНОМЕНА) – *power to influence, control*, (3) ОБ'ЄКТ – *people, events*, (4) АТРИБУТ – *spiritual, supernatural, hidden*. Поняттєвими та мотиваційними ознаками концепту *ASTROLOGY* є *foretelling, stars, influence*. Перспективою цього дослідження є аналіз особливостей вербалізації складових гіперконцепту *OCCULTISM* в англомовному дискурсі та виявлення відповідних образних і асоціативних ознак.

Ключові слова: гіперконцепт, концептуальний аналіз, мотиваційні ознаки, поняттєві ознаки, окультизм.

Дослідження виконано в руслі двох сучасних напрямів мовознавства – лінгвокультурології та лінгвоконцептології, перший з яких займається розглядом проявів культури народу, що відбилася і закріпилася у певній мові. Культура сприймається як система універсалій, які відображають структури людської свідомості, особливості способів людської діяльності, характерні риси прийнятої у суспільстві шкали цінностей. Лінгвоконцептологія, що сформувалася як один із напрямів когнітивної лінгвістики, оперує терміном «концепт», який визначається наступним чином: «оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної в людській психіці» [3, с. 90]. При цьому важливою є теза про збереження та структурування в індивідуальній свідомості інформації про світ і себе у вигляді певних структур, уявлень, знань та оцінок, а також теза про переробку інформації від сенсорних сигналів на вході до ментальних репрезентацій різного типу (образів, пропозицій, фреймів, скриптів, сценаріїв і т.д.) у свідомості людини [7]. Лише частина концептів знаходить мовну об'єктивацію, проте найважливіші концепти кодуються саме у мові [8].

Концепт є стрижневим елементом у поняттєвому апараті людської свідомості, він становить універсальне явище складного характеру [6]. Не підлягає сумніву той факт, що існують концепти, настільки тісно пов'язані один з одним, що сфери їх понять можуть перетинатися, конкретизуючи та доповнюючи одне одного. Такі складні явища доречно називати гіперконцептами через їхні тісні асоціативні та диференціальні зв'язки між спорідненими компонентами. Подібні явища становлять особливий інтерес для дослідника, оскільки вони відкривають широкі перспективи розкриття глибинної універсальності поняттєвого апарату.

Під концептом розуміємо ментальний комплекс, певним чином організовану різносубстратну одиницю знань, яка є включеною до свідомості людини та її колективне несвідоме. До складу ментально-психонетичного комплексу О.О. Селіванова включає такі компоненти: (1) вербалізований компонент мислення, що містить знання про мову, які існують в мовній формі або у вигляді текстової, дискурсивної інформації і які становлять будь-які способи опису світу (наукові, художні, фольклорні), які позначилися на нашій концептуальній моделі; (2) невербалізований компонент ми-

слення (досвідні, образні, математичні знання, знання культури, мистецтва та ін.); (3) образи (гештальти), здатні мати невербальний і вербальний статус; (4) психічні функції: відчуття, інтуїція, трансценденція, які корелюють з мисленням в пізнавальних процесах, в тому числі з використанням мови; (5) рефлекси в ментально-психонетичному комплексі, які ґрунтуються на архетипах колективного несвідомого [5, с. 112–114].

Для повноти уявлення про характер вербалізації будь-якого лінгвокультурного концепту в будь-якій мові важливими є (1) інформація про семантику та етимологію слів, що називають імена концептів; (2) семантика переносних, асоціативних значень слів, що втілюють концепти; (3) контекст (контексти), в яких вживаються слова і словосполучення, що позначають і виражають концепт; (4) культурологічний фон асоціацій, пов'язаних з цим концептом [2].

Детальний опис структури концепту пропонує М. В. Піменова, яка виділяє в ній шість класів ознак: мотивуючі, поняттєві, образні, ціннісні, оцінні і символічні [4, с. 17]. У свою чергу, В. І. Карасик, розуміючи концепт як багатовимірне ментальне утворення, виділяє три істотних ознаки концепту: поняттєву, образну і ціннісну складові частини [1, с. 183].

Мета статті полягає в дослідженні структурних особливостей вербалізації гіперконцепту OCCULTISM в англійській мові та виявленні відповідних концептуальних ознак. Матеріалом аналізу стали тлумачні та етимологічні словники англійської мови.

Під час лінгвістичного аналізу використано загальнонаукові методи (*аналіз, порівняння*) та спеціальні лінгвістичні методи: *етимологічний аналіз* – для виявлення мотиваційних ознак концепту, *концептуальний аналіз* – для окреслення поняттєвого складника досліджуваного концепту за допомогою *дефініційного аналізу*.

У цьому дослідженні зроблено спробу врахувати різні підходи до структурування концепту, зокрема, лінгвокультурного концепту. При цьому важливим є така теза: в структурі концепту неодмінно повинно відобразитися вихідне сприйняття народом відповідного феномена, його осмислення на поняттєвому рівні, а також інші уявлення про нього, що виникають як результат безперервної взаємодії людини з навколишнім світом. Ми вважаємо, що мотиваційні і поняттєві ознаки є первинними або базовими, інші ознаки є вторинними і можуть варіювати в своїй кількості і способах номінації.

Насамперед розглянемо історичний розвиток англomовної номінації гіперконцепту. Ця лексична одиниця вперше зафіксована в англійській мові в 1870 році та позначала доктрини, принципи та практики окультних наук: *«occultism (n.) "the doctrine, principles, or practices of occult sciences," 1870, from occult + -ism. Related: Occultist»* [9].

Словникова стаття також містить ілюстрацію вживання цієї лексичної одиниці та водночас роз'яснення, що вона позначає систему псевдонаук, які потрібно відрізнити від донаукової магічної практики:

«Occultism, I should add, is to be distinguished from the primitive magic described by anthropologists, which is prescientific, prephilosophical, and perhaps prereligious, whereas occultism is a pseudo-science or system of pseudo-sciences, often supported by an irrationalist philosophy, and always exploiting the disintegrated débris of preexisting religions» [9].

Таким чином, лексична одиниця *occultism* походить від прикметника *occult*, етимологія якого визначається так: *«occult (adj.) 1530s, "secret, not divulged," from French occulte and directly from Latin occultus "hidden, concealed, secret," past participle of occultare "cover over, conceal," from assimilated form of ob "over" (see ob-) + a verb related to celare "to hide" (from PIE root *kel- (1) "to cover, conceal, save"). Meaning "not apprehended by the mind, beyond the range of understanding" is from 1540s. The association with the supernatural sciences (magic, alchemy, astrology, etc.) dates from 1630s. A verb occult "to keep secret, conceal" (c.1500, from Latin occultare) is obsolete»* [9].

Зазначений прикметник вперше зафіксований в англійській мові на початку XVI століття у значенні «секретний, не оприлюднений», до якої потрапив з латини через французьку мову зі значенням «прихований». Згодом лексична одиниця *occult* розвинула значення «непідвласний розуму», тоді як власне асоціація зі надприродними науками (магією, алхімією, астрологією тощо) з'явилася лише століття потому.

Звернімося до словникових тлумачень відповідних номінацій у сучасних лексикографічних джерелах англійської мови:

«Occult sciences – those sciences of the Middle Ages which related to the supposed action or influence of occult qualities, or supernatural

powers, as alchemy, magic, necromancy, and astrology» [11]; «*Occult sciences alchemy, astrology, magic, etc»* [10].

Як бачимо, вони фіксують таке ж значення та структурний склад окультних наук. Отже, робимо висновок, що гіперконцепт OCCULTISM містить три складових концепти: ALCHEMY, MAGIC, ASTROLOGY.

Розглянемо етимологію ключових номінацій зазначених складових концептів в англійській мові для виявлення відповідних мотиваційних ознак.

«magic – late 14c., magike, "art of influencing or predicting events and producing marvels using hidden natural forces," also "supernatural art," especially the art of controlling the actions of spiritual or superhuman beings; from Old French magique "magic; magical," from Late Latin magice "sorcery, magic," from Greek magike (presumably with tekhnē "art"), fem. of magikos "magical, "from magos "one of the members of the learned and priestly class, "from Old Persian magush, which is possibly from PIE root *magh- "to be able, have power» [9].

Як бачимо з наведеної етимологічної довідки, лексична одиниця *magic* вперше була зафіксована в англійській мові у XIV столітті, в яку потрапила шляхом запозичення з давньофранцузької у значенні «мистецтво впливу або передбачення подій за допомогою скритих природних сил». Сама мовна форма походить від протоіндоевропейського кореня на позначення «мати силу» та історично передує номінаціям *occult, occultism*.

Щодо англомовної номінації *alchemy*, то етимологічний словник наводить дані про те, що вона з'явилася в англійській мові в середині XIV століття з давньофранцузької мови:

«alchemy – medieval chemistry; the supposed science of transmutation of base metals into silver or gold" (involving also the quest for the universal solvent, quintessence, etc.), mid-14c., from Old French alchimie (14c.), alquemie (13c.), from Medieval Latin alkimia, from Arabic al-kimiya, from Greek khemeioa (found c. 300 C.E. in a decree of Diocletian against "the old writings of the Egyptians"), all meaning "alchemy," and of uncertain origin» [9].

Що стосується вихідної праформи, то думки етимологів різняться: вони відносять її або до одиниць протоіндоевропейського походження, або до номінацій арабського походження. Хоча, ви-

дається можливим, що в своєму історичному розвитку ця лексична одиниця пройшла обидва етапи. Для нашого дослідження релевантним є те, що алхімія була наукою Середньовіччя, включала як окультну і натурфілософію, так і практичну хімію та металургію. Після 1600 р. суто наукове значення перейшло до лексичної одиниці на позначення хімії, а алхімія залишилася із сенсом гонитви за перетворенням неблагородних металів у золото, пошук універсального розчинника та панацеї:

«Perhaps from an old name for Egypt (Khemia, literally "land of black earth," found in Plutarch), or from Greek khymatos "that which is poured out," from khein "to pour," from PIE root *gheu- "to pour". The word seems to have elements of both origins. The al- is the Arabic definite article, "the." The art and the name were adopted by the Arabs from Alexandrians and entered Europe via Arabic Spain. Alchemy was the "chemistry" of the Middle Ages and early modern times, involving both occult and natural philosophy and practical chemistry and metallurgy. After c. 1600 the strictly scientific sense went with chemistry, and alchemy was left with the sense "pursuit of the transmutation of baser metals into gold, search for the universal solvent and the panacea» [9].

Етимологія англомовної назви астрології є більш прозорою. Ця лексична одиниця зафіксована вперше наприкінці XIV століття. Як і у випадку з алхімією, вона спочатку позначала те, що й астрономія, тобто мала статус офіційної науки. Звуження значення до сучасного відбувалося поступово і завершилося у XVII столітті:

«astrology – late 14c., "calculation and foretelling based on observation of heavenly bodies," from Latin astrologia "astronomy, the science of the heavenly bodies," from Greek astrologia "astronomy," literally "a telling of the stars," from astron "star" (from PIE root *ster- (2) "star") + -logia "treating of" (see -logy). In Latin and later Greek, astronomia tended to be more scientific than astrologia. In English, the differentiation between astrology and astronomy began late 1400s and by late 17c. this word was limited to the sense of "reading influences of the stars and their effects on human destiny"» [9].

Отже, мотиваційними ознаками концепту ASTROLOGY є *foretelling, stars, influence*.

Поняттєві ознаки досліджуваних концептів виявлено за допомогою дефініційного аналізу відповідних словникових тлумачень. В англomовних словниках [10; 11] лексема *magic* представлена трьома семемами: [1a: the use of means (such as charms or spells) believed to have supernatural power over natural forces; b: magic rites or incantations / використання різноманітних засобів, які, за віруванням, мають надприродну силу, наприклад, заговори, заклинання]; [2a: an extraordinary power or influence seemingly from a supernatural source; b: something that seems to cast a spell / надзвичайна сила надприродного походження]; [3: the art of producing illusions / мистецтво ілюзії]. На основі наведених дефініцій виділяємо такі концептуальні ознаки аналізованого концепту як *power*, *supernatural*, *extraordinary*, *use of means*.

Синонімічний ряд лексеми *magic* представлений такими лексичними одиницями: *bewitchery*, *bewitchment*, *devilry*, *diablerie*, *enchantment*, *ensorcellment*, *mojo*, *necromancy*, *sorcery*, *thaumaturgy*, *voodooism*, *witchcraft*, *witchery*, *wizardry*. Дефініційний аналіз їх словникових тлумачень показав, що в структурі значень містяться ті ж самі ознаки (*power*, *supernatural*, *extraordinary*, *use of means*), що дозволяє говорити про них як про фіксовані поняттєві ознаки концепту MAGIC.

Розглянемо поняттєві ознаки концепту ALCHEMY в англійській мові на матеріалі тлумачних словників. Відповідна лексема, що називає цей концепт, представлена трьома лексико-семантичними варіантами: [1: a medieval chemical science and speculative philosophy aiming to achieve the transmutation of the base metals into gold, the discovery of a universal cure for disease, and the discovery of a means of indefinitely prolonging life / Середньовічна хімічна наука та спекулятивна філософія, спрямована на перетворення неблагородних металів у золото, відкриття універсальних ліків від хвороб і засобу для безкінечного продовження життя; 2: a power or process that changes or transforms something in a mysterious or impressive way / сила або процес, який змінює або трансформує щось таємничим або вражаючим чином; 3: an inexplicable or mysterious transmuting / незрозуміле або таємниче перетворення] [11]. Ще один зі словників наводить у структурі цієї лексеми два лексико-семантичних варіанти: [1. the pseudoscientific predecessor of chemistry that sought a method of transmuting base metals into gold, an

elixir to prolong life indefinitely, a panacea or universal remedy / псевдонауковий попередник хімії, який шукав метод перетворення неблагородних металів у золото, еліксир для продовження життя на невизначений термін, панацею; 2. a power like that of alchemy / сила, як у алхімії] [10].

Застосування дефініційного аналізу як одного з етапів концептуального аналізу дозволило виділити такі поняттєві ознаки концепту ALCHEMY: *unscientific, search, transformation, eternal life, universal medicine, mysticism*.

Синонімічний ряд цієї номінації, представлений у тезаурусі, включає такі лексичні одиниці *magic, occultism, witchcraft* та інші, які також відображають концептуальну ознаку *містичність*. Антонімом у тезаурусі зазначається лексична одиниця *science*, що актуалізує концептуальну ознаку ALCHEMY *ненауковість* та представляє його офіційній науці.

Розглянемо поняттєві ознаки концепту ASTROLOGY в англійській мові на матеріалі тлумачних словників. Відповідна лексема, що називає цей концепт, представлена двома лексико-семантичними варіантами:

[1. The study of the positions and motions of celestial bodies in the belief that they have an influence on the course of natural earthly occurrences and human affairs / Вивчення положення і руху небесних тіл з переконанням, що вони впливають на хід природних земних явищ і людських справ; 2. *Obsolete Astronomy* / Застаріле: астрономія] [10].

Як бачимо, поняттєві ознаки цього концепту збігаються із мотиваційними (*foretelling, stars, influence*), що свідчить про усталеність відповідної концептуальної структури у свідомості носіїв англійської мови. Синонімічний ряд цієї номінації, представлений у тезаурусі, включає такі лексичні одиниці *crystal gazing, divination, geomancy, hydromancy* та інші, які також відображають концептуальну ознаку *передбачення*.

Проведений дефініційний та концептуальний аналізи показали, що поняттєвими ознаками концепту ALCHEMY є *unscientific, search, transformation, eternal life, universal medicine, mysticism*. Мотиваційні ознаки концепту ALCHEMY визначаються етимологією англійської лексеми *alchemy* та вербалізуються так: *occult, search, unscientific*. Поняттєвими ознаками концепту MAGIC є

power, supernatural, extraordinary, use of means, influencing or predicting events, hidden, controlling, spiritual, superhuman. Мотиваційні ознаки концепту MAGIC визначаються етимологією англійської лексеми *magic* та вербалізуються наступним чином: *to be able, have power*. На основі проведеного дефініційного аналізу робимо висновок про те, що в зазначених дефініціях цих лексем містяться такі сигніфікативні компоненти: (1) СУБ'ЄКТ (ФЕНОМЕН), (2) ВЛАСТИВІСТЬ СУБ'ЄКТА (ФЕНОМЕНА) – *power to influence, control*, (3) ОБ'ЄКТ – *people, events*, (4) АТРИБУТ – *spiritual, supernatural, hidden*. Поняттєвими та мотиваційними ознаками концепту ASTROLOGY є *foretelling, stars, influence*.

Перспективою цього дослідження є аналіз особливостей вербалізації складових гіперконцепту OCCULTISM в англомовному дискурсі та виявлення образних і асоціативних ознак.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карасик В. И. Языковые ключи. Москва: Гнозис, 2009. 406 с.
2. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. М.: Гнозис, 2002. 283 с.
3. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. М.: МГУ, 1996. 245 с.
4. Пименова М. В. Концепт СЕРДЦЕ: Образ. Понятие. Символ: монография. Кемерово: КемГУ, 2007. 500 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
6. Evans V. A Glossary of Cognitive Linguistics. Edinburgh, 2007. 252 p.
7. Pizzuto E. Verbal and signed languages: comparing structures, constructs, and methodologies. Berlin : Mouton de Gruyter, 2007. 350 p.
8. Wilson D. Meaning and relevance. Cambridge : Cambridge Univ. Press, 2012. 382 p.
9. Online etymological dictionary. URL: <https://www.etymonline.com> (дата звернення 15.10.2021)
10. The American Heritage Dictionary. URL: <http://ahdictionary.com/> (дата звернення 20.10.2021)
11. The Merriam-Webster Unabridged. URL: <http://www.merriam-webster.com/dictionary> (дата звернення 20.10.2021)

**THE STRUCTURE OF THE HYPERCONCEPT OCCULTISM
(based on the English dictionaries)**

The article is devoted to the analysis of the structure of the English hyperconcept OCCULTISM on the material of explanatory and etymological dictionaries. In this study, an attempt is made to take into account different approaches to structuring the concept, in particular, the linguistic and cultural concept. The following research methods are used in the work: etymological analysis, definition analysis, conceptual analysis. The structure of the English hyperconcept OCCULTISM contains three components: ALCHEMY, MAGIC, ASTROLOGY. The paper analyzes their motivational and conceptual features. We believe that motivational and notional features are primary or basic, other features are secondary and may vary in their number and methods of nomination. The definition analysis showed that the notional features of the concept ALCHEMY are "unscientific, search, transformation, eternal life, universal medicine, mysticism, secrecy, purity of thought, durability, versatility". The motivational features of the concept ALCHEMY are determined by the etymology of the English lexical unit "alchemy" and are verbalized as follows: "occultism, search, unscientific". The notional features of the concept MAGIC are "power, supernatural, extraordinary, use of means, influencing or predicting events, hidden, controlling, spiritual, superhuman". The motivational features of the concept are determined by the etymology of the English lexical unit "magic" and are verbalized as follows: "to be able, have power". Based on the definition analysis, we conclude that the definitions of these units contain the following significant components: (1) SUBJECT (PHENOMENON), (2) PROPERTY OF THE SUBJECT (PHENOMENON) – power to influence, control, (3) OBJECT – people, events, (4) ATTRIBUTE – spiritual, supernatural, hidden. The notional and motivational features of the concept ASTROLOGY are "foretelling, stars, influence". The perspective of this study is the analysis of verbalization of the components of the hyperconcept OCCULTISM in English discourse and the identification of their figurative and associative features.

Keywords: hyperconcept, conceptual analysis, motivational features, notional features, occultism.

REFERENCES

1. Karasik, V.I. (2009). *Jazykovye kljuchi* [Language keys]. Moskva: Gnozis.
2. Krasnyh, V.V. (2002). *Jetnopsiholingvistika i lingvokul'turologija* [Ethnopsycholinguistics and linguocultural studies]. M. : Gnozis.
3. *Kratkij slovar' kognitivnyh terminov* (1996) [A concise dictionary of cognitive terms] / Kubrjakova E. S., Dem'jankov V. Z., Pankrac Ju. G., Luzina L. G. M.: MGU.
4. Pimenova, M.V. (2007). *Koncept SERDCE: Obraz. Ponjatie. Simvol: monografija* [Concept HEART: Image. Notion. Symbol: monograph.]. Kemerovo: KemGU.
5. Selivanova, O.O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia* [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K.
6. Evans, V. (2007). *A Glossary of Cognitive Linguistics*. Edinburgh.
7. Pizzuto, E. (2007). *Verbal and signed languages: comparing structures, constructs, and methodologies*. Berlin : Mouton de Gruyter.
8. Wilson, D. (2012). *Meaning and relevance*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
9. Online Etymology Dictionary. URL: <http://www.etymonline.com>.
10. The American Heritage Dictionary. URL: <http://ahdictionary.com/>.
11. The Merriam-Webster Unabridged. URL: <http://www.merriam-webster.com/dictionary>.

Дата надходження до редакції – 23.11.2021

Дата затвердження редакцією – 09.12.2021